

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 14.053.021 у Житомирському державному
університеті імені Івана Франка
докторові філологічних наук, доцентів,
завідувачу кафедри української та зарубіжної
літератур та методик їх викладання
Юрчук Олені Олександрівні

ВІДГУК

офіційного опонента Вірченко Тетяни Ігорівни, доктора філологічних наук, професора, професора кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка на дисертацію **Савиної Анни Юріївни «Металітература в контексті метакритики: персонаж, наратив, дискурс»**, подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія

1. Актуальність дослідження. Останнім часом можна спостерігати кілька магістральних тем, які перебувають у колі особливої уваги вчених: дослідження концептів пам'яті, травми, постколоніальні студії тощо. Серед теоретичних праць посилена увага зосереджена на науковому вивченні *метамодернізму*. Науковці осмислюють постмодернізм, констатують трансформаційні процеси, яких він зазнає. Наукове поняття, яке виникає як реакція на появу кожного нового явища, зазвичай вводиться в обіг доволі швидко, але часто з розмитими межами, не усвідомленою функційністю, не визначеними маркерами позиціонування тощо. Окремо слід відзначити часто відмінне побутування поняття в англійському й українському дискурсах. Так, стосовно металітератури та метакритики ми можемо сказати, що пройдений певний шлях пізнання, але він потребує критичного аналізу. І це перший доказ актуальності заявленої теми.

Виокремлення структурних елементів літератури як системи, наявність взаємозв'язків між її елементами (літературні критики, автори, читачі, твори художньої літератури тощо), розуміння відмінностей між творами, що мають різну родову приналежність зумовлюють не лише потребу максимуму знань, а й усвідомлення всіх тих відношень, які можуть виникати між названими елементами, особливостей прояву металітературності тощо. І що більше ми пізнаємо, приведемо до спільного знаменника різний досвід, то ближче опинимося до наукової істини. І це другий аргумент актуальності дослідження Анни Савиної.

Безумовно не можна не сказати й про оприявлення супутніх теоретичних лакун, які також потребуватимуть своїх дослідників. Так, наприклад, Євген Васильєв у праці «Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації» нагадував: «Метадраматичність п'єси несе в собі жанротворчий потенціал. Вона передусім сприяє руйнації традиційного "чистого" жанру»

(Васильєв, с. 192). І це третій, не менш важливий аргумент важливості теми дисертації.

2. Наукова новизна результатів дисертації. Новизна рецензованого дослідження полягає в тому, що *вперше* в українському літературознавстві осмислені тенденції сучасного літературного процесу, прикметною рисою якого є трансформація постмодернізму в метамодернізм; металітература розглянута в контексті метакритики; охарактеризовано побутування останньої; *уточнено* межі низки понять із префіксом мета- (метамодернізм, металітература, металітературність, метакритика, метаперсонаж); досліджено прояви металітературності в ліриці, епосі та драматургічних творах; увиразнено роль категорій персонажа, наративу й дискурсу в конструюванні металітератури.

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації. *Теоретичний внесок* А. Савиної полягає у відкритті нових підходів до вивчення та аналізу металітератури, метакритики та інших *мета*процесів. Отримані нові знання можуть бути використані при розробці різних форм занять теоретико-літературних дисциплін бакалаврського та магістерського рівнів, а також при укладанні навчальних посібників і підручників для здобувачів вищої освіти зі спеціальності 035 Філологія. У цьому полягає практична цінність дослідження.

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження. Для реалізації поставлених завдань Анна Савина знайшла філософське підґрунтя в екзистенціалізмі (Жан-Поль Сартр, Альберт Камю); обґрунтуванню постмодернізму сприяли праці Жана-Франсуа Ліотара, Мішеля Фуко, Жана Бодріяра. Теоретичне підґрунтя металітератури було осмислене завдяки працям Олени Тихомирової, Бріджит Нойман, Ансгар Нюннінг та іншим розвідкам. Застосування методів, зазначених у Вступі, надає результатам дослідження наукової релевантності.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Мету дослідження Анна Савина сформулювала як «здійснення комплексного аналізу концептів “металітература” та “метакритика” і дотичних до них категорій персонажа, наративу і дискурсу, окресленні їх теоретико-методологічного значення та пізнавального потенціалу з урахуванням художньо-естетичної парадигми постмодернізму, його стильових варіацій і трансформацій у метамодернізм» (с. 20). Мета виявилась досяжною завдяки тому, що дисертантка запропонувала конструкт феномену металітератури і послідовно дослідила функціонування всіх залежних елементів: від постмодерної літератури, яка зумовлює появу металітературності (з особливостями її утілення в різних родах) через метатекст і метакритику, якої він потребує, до понять «персонаж», «нاراتив» і «дискурс».

Виконання літературознавчих завдань засвідчило опанування Анною Юрїївною порівняльно-історичним, порівняльно-типологічним, герменевтичним, рецептивним, описовим, інтертекстуальним, інтермедіальним, компаративістським, наративним методами. Синтезовані висновки засвідчують, що дисертантка не лише остаточно увиразнює розвиток статусу понять «металітература» і «метакритика» від симптоматичних до максимально

реалізованих, а й визначає перспективи дослідження – потребу «відкриття нових об'єктів загальнокультурної інтеграції та синтезу» (с. 202).

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях. Апробаційні праці Анни Савиної відображають основні результати дослідження, відповідають пунктам 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова КМ України № 44 від 12.01.2022).

Апробацію здійснено на конференціях із, на перший погляд, вузькою географією: місто Житомир (Україна). Але серед них є всеукраїнські із міжнародною участю – «Літературний твір: теорія, методологія, переклад, критика» (2021), «Бертольд Брехт – класик і сучасник» (2023).

Основний зміст дисертації висвітлено у 8 одноосібних публікаціях, із них 1 – у міжнародному виданні («Scientific Journal of Polonia University»), 4 – у виданнях, що входять до категорії «Б» («Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки», «Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія Філологія. Журналістика», «Наукові записки. Серія: Філологічні науки») та трьох додаткових публікаціях – у збірниках тез доповідей.

Опубліковані статті повністю відображають положення дисертації, що виносяться на захист: охарактеризовано специфіку художньої літератури як культу в добу метамодерну, увиразнено метамодернізм як мистецький дискурс, узагальнено побутування поняття «металітература» в теоретико-літературному дискурсі, репрезентовано прикметні ознаки металітературності на матеріалі роману Італо Кальвіно «Якщо подорожній одної зимової ночі», здійснено постановку літературознавчої проблеми визнання й функціонування метакритики, запропоновано візію буття і ролі наративу, метаперсонажу в метатексті. Апробація засвідчує персональний внесок Анни Савиної в заявлену наукову тему.

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу. Дисертація структурована зрозуміло, доречно, обґрунтовано, відображає логіку постановки дослідницьких завдань. Розподіл за розділами відповідає традиціям, усталеним в українському літературознавстві для досліджень, якими вирішуються теоретичні завдання. Також спостерігаємо дотриманням вимог, які висуваються до робіт цього типу: наявні анотація (українською та англійською мовами), зміст, вступ, три розділи з висновками до них, висновки та список використаних джерел на 278 позицій.

У Вступі Анна Савина лаконічно обґрунтовує актуальність дослідження, зважаючи на перетворення *пост*модернізму в *мета*модернізм, формування металітератури та метакритики. Реконструкція аргументів актуальності дослідження приводить дисертантку до тези про роль категорій персонажа, наративу та дискурсу в метатексті.

Також дослідниця окреслює мету і завдання, об'єкт і предмет дисертації; констатує доцільно обрані методи та теоретико-методологічні основи

(дослідження, які відображають художньо-естетичну парадигму постмодернізму, трансформацію постмодернізму в метамодернізм). Не обійшлося без студій, у яких акцентовані питання метакритики та метаперсонажності.

Анна Савина формулює наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи; зазначає апробацію, структуру та обсяг дисертації.

Дослідження виконане в межах комплексної наукової теми «Германська філологія: проблеми літературознавства, мовознавства і перекладу» кафедри германської філології та зарубіжної літератури Навчально-наукового інституту іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Зміст дисертації дає можливість зрозуміти, що втілення металітературності послідовно демонструється в епічних, ліричних і драматургічних творах. У дужках авторка дисертації зазначає, які твори обрані для дослідження. Варто було у Вступі охарактеризувати цей ілюстративний матеріал.

У формулюванні мети («здійснення комплексного аналізу концептів “металітература” та “метакритика” і дотичних до них категорій персонажа, наративу і дискурсу, окресленні їх теоретико-методологічного значення та пізнавального потенціалу з урахуванням художньо-естетичної парадигми постмодернізму, його стильових варіацій і трансформацій у метамодернізм») увагу привертає *урахування стильових варіацій постмодернізму*, оскільки ні постановка завдань, ні зміст роботи цього аспекту не увиразнює.

Розділ 1 «Металітературність як феномен доби постмодернізму» логічно структурований: дослідницька увага послідовно концентрується на питаннях художньо-естетичної парадигми літератури постмодернізму, металітературного аспекту постмодерної саморефлексії, і, найважливіше, втіленню металітературності в епічних, ліричних і драматургічних творах.

Анна Савина продемонструвала аналітичні здібності, вміння давати об'єктивну оцінку фактам, якими доводиться оперувати. Дослідниця для конструювання парадигми постмодернізму вдумливо аналізує праці Теодора Адорно, Карла Ясперса, Жана-Франсуа Ліотара, Жака Дерріди, Мішеля Фуко та інших вчених. Про наукову зрілість дослідниці свідчать тези щодо необхідності по-іншому розуміти властивості мови (с. 32), а також оприятлена кореляція постмодернізму і законів діалектики: *«Фактично, постмодернізм ніби існує у декількох протилежних, бінарних площинах, вміщуючи цілісність і фрагментарність, масовість і елітарність, високе і низьке. Певно, це децю перегукується із важливим законом діалектики єдності та боротьби протилежностей, який обумовлює внутрішнє джерело власного розвитку»* (с. 37).

Окремий «мікросюжет» (підрозділ 1.2) присвячено існуючим дослідницьким лакунам при дефініюванні металітератури, характеристиці меж «металітературності». Безумовно сильною стороною розділу є наявність критичних оцінок існуючих визначень і тактовне ставлення до опонентів, особливо, якщо учасників дискусії розділяє вагома дистанція в часі: *«При цьому В. Гасс розуміє металітературу як твори, в яких йдеться про створення творів. Певно, саме з цієї ідеї вийшло найпоширеніше визначення*

металітератури – література про літературу. Спершу таке визначення видається доволі простим і зрозумілим, проте насправді воно не зовсім точне: не вказує на певні рамки та не пропонує особливих характеристик, за якими той чи той твір можна віднести саме до металітератури» (с. 45).

У найскладнішому для викладу підрозділі 1.3 «Втілення металітературності у творах літератури» Анна Савина обґрунтовує критерії, за якими обрані твори для репрезентації явища металітературності, яке розглядається і в широкому сенсі («художнє оприявлення авторської постаті»), і у вузькому («намагання автора відобразити у своєму творі власне процес творчості, представивши його результати у вигляді окремих фрагментів, керуючись певними прийомами, до яких відносимо “текст у тексті”» (с. 56)). І якщо аналіз прозових творів не викликає заперечень (дослідниця послідовно і переконливо характеризує побудову твору, відзначає наявність паралельної і кільцевої композиції, зауважує синтез жанрів, характеризує непрості образи читача і автора), то аналіз лірики видається більш метафоричним. Не розглядаємо це як недолік роботи, а скоріш як майстерне вміння відзначати «духовно-творчі функції літератури». У пункті 1.3.3 А. Савина виправдано не лише акцентує увагу на відмові від текстоцентричності, перформативності, інтертекстуальності та інтермедіальності як ознаках метадраматичності, а й переміщується у площину театру. Частково це зумовлено прийняттям думки Л. Абеля «метатеатральні п'єси мають спільну рису – вони представляють життя як уже театралізоване».

Розділ 2 «Метакритичний аспект постмодерної саморефлексії» важливий і в концептуальному, і в моделювальному плані, оскільки в ньому дослідниця здійснює постановку літературознавчої проблеми, яка стосується меж поняття «метакритика». Науковий аналіз зумовив виокремлення двох функціональних модусів метакритики – теоретичного і творчого. Не зовсім виправдано, розкриваючи творчий модус метакритики на матеріалі роману Гійома Мюссо «Таємниче життя письменників», Анна Юріївна збивається на переказ (с. 154), але це невеликий фрагмент, який не применшує обсяг зробленого. За всієї сили аналітичної думки дисертантки, яку спостерігаємо в доцільно структурованому підрозділі 2.2 «Теоретичний модус критики» (маємо пункти «Книги про письменницький акт», «Книги про читацький акт»), хотілося б, щоб окремі тези супроводжувалися коментарем, дискусією тощо. Так, наприклад, коментування потребує така думка: «Критик бере активну участь у створенні естетичного досвіду, заохочуючи суб'єктивність та самовираження, здійснюючи оцінку мистецтва» (с. 122).

У розділі 3 «Персонаж, наратив і дискурс як складові металітератури та метакритики» спостерігаємо логічне продовження конструювання моделі металітератури. Щоб бути об'єктивною, дослідниця аналізує англomовну традицію і тенденцію, наявну в україномовних літературознавчих студіях. Загалом спостерігаємо вектор до термінологічного розширення. Так, наприклад, дослідниця розглядає можливість зараховувати до метаперсонажів архетипи та вічні образи, хоча й усвідомлює потенційний ризик термінологічної плутанини. Так само обережно до металітератури можна зараховувати транснаціональну літературу, зважаючи на метанаратив. Як

приклад, дослідниця наводить роман Ребекки Кван «Вавилон». Разом із тим, якщо здійснити синтез цих міркувань з міркуваннями 2 розділу, цікаво, чи інтерпретація тексту реципієнтом (можливість бачити за фактами історії, культури життя не окремої нації, а загальні глобалізаційні процеси) може дати змогу позиціонувати такий текст як метатекст. Успішність і дієвість побудованої моделі металітератури засвідчує її перспективний вихід у культову систему, яку дисертантка справедливо сприймає як «складний, багаторівневий, культурний феномен, що, наближаючись до мистецького дискурсу, відображає провідні тенденції метамодерної доби» (с. 194).

У висновках послідовно презентовано результати щодо кожного поставленого завдання, зокрема зауважено рух художньої практики від постмодернізму до метамодернізму; виокремлені характеристики металітератури згідно з ідеєю дзеркальності; з'ясовані особливості реалізації металітературності в епосі, ліриці й драматургічних творах; увиразнений метакогнітивний процес у межах літературної критики. Стрункістю запропонованій моделі надає окреслення призми побутування категорій персонаж, наратив і дискурс у вимірах мета.

8. Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Жанр захисту вимагає публічної дискусії, тож пропоную кілька дискусійних міркувань.

8.1. Дисертантка пропонує метафору: «Металітература – це своєрідне дзеркало літератури. Література у цьому дзеркалі відображає сама себе, відповідно ми маємо саморефлексію і самовідображення, самоусвідомлення, самосвідомість, двоїстість, *замкненість*». Така метафора доволі поширена в літературознавчих працях через її очевидність. Але менш очевидна *«замкненість»*. Так, дзеркало має рамку, відображає тільки те, що знаходиться перед ним. Але з іншого боку, міняючи позицію спостерігача відносно дзеркала, можна в ньому побачити дещо інше відповідно до законів оптики, а відображене в дзеркалі постає оновленим, зміненим, переосмисленим і це лише розширює межі, а не замикає їх.

8.2. Стосовно метапоезії Анна Юріївна відзначає, що «вона визначається, головним чином, вищими видами поетичних засобів, особливими функціональними феноменами: художніми засобами». Варто було б увиразнити, які саме поетичні засоби і яких трансформаційних процесів зазнали під впливом металітературності.

8.3. Також під час захисту хотілося б, щоб пролунала відповідь на питання, чому, на думку дисертантки, до метакритики «доцільно відносити критичні огляди-рецензії на інтернет-платформах чи навіть ведення онлайн-дискусій щодо тих або інших художніх творів». Може, самої такої можливості недостатньо? Адже це лише інша технічна форма літературознавчих/критичних дискусій, які раніше були в газетах, журналах тощо.

9. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей. Текст дисертації та рівень її апробації засвідчують, що Анна Юріївна Савина має сформовану здатність здійснювати аналітичну роботу, пропонувати критичну оцінку якості літературознавчої інформації, удосконалювати методологію дослідження, вести наукову дискусію; наукові положення відповідають сучасному рівню наукових

досліджень у сфері літературознавства. Отже, за час навчання за освітньо-науковою програмою «Теорія літератури» здобутий рівень компетентностей можна оцінити як високий.

10. Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам.

Положення, винесені на захист, є самостійними, науково обґрунтованими та виваженими. Аналіз тексту дисертації та наукових публікацій дає підстави стверджувати, що Анною Юріівною дотримані всі вимоги академічної доброчесності. Фактів наявності текстових запозичень і порушень принципів академічної доброчесності не виявлено.

Рецензована дисертація «Металітература в контексті метакритики: персонаж, наратив, дискурс» відповідає вимогам п. 6–9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (зі змінами) (постанова КМ України № 44 від 12.01.2022) та наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», затвердженого Міністерством юстиції України 03.02.2017 № 155/30023, а її авторка Анна Юріівна Савина заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури,
компаративістики і грінченкознавства
Факультету української філології,
культури і мистецтва
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Тетяна Вірченко

